

ЮЖНА ДОБРУДЖА - ПО СЛЕДИТЕ НА ВРЕМЕТО ДО БУКУРЕЩКИЯ МИРЕН ДОГОВОР ОТ 1913 ГОДИНА

*Здравка Бобева**

Всяка държава, която има многовековна история, познава времената на придобиване и отдаване на територии. Това е естествен процес, смятан от народите, държавните институции и геополитическите фактори за преходно състояние, което може да бъде променяно. Той е част от голямото подреждане и пренареждане, което тече както в рамките на общоприетия ареал на обитаване на етносите, така и на политическите карти на държавите, които притежават пъстър народностен състав и които в рамките на XX век вече не са мощните сили от Средновековието. България има тази историческа съдба, която превръща части от територията и населението ѝ в разменна монета в голямата европейска „игра“ на редуващи се военни и мирни периоди. Раздялата с определени земи и население оставя травматични спомени в народната памет, а завръщането им се превръща в патетичен триумф на справедливостта. Такива два ключови момента са Букурещкият мирен договор от 1913 г., сложил край на пагубната за България Междусъюзническа война, и Крайовската спогодба от 7 септември 1940 г., с която част от нанесените рани на страната са излекувани.

* Началник на отдел „Публикации, библиотека и дигитални продукти“ в Националния статистически институт; e-mail: ZBobeva@nsi.bg.

И двете събития имат отношение към територията и населението на Южна Добруджа като част от българската държава.

От 1878 до 1913 г. България бележи подем в своето развитие както в икономическо и политическо, така и в културно и образователно отношение. Този период утвърждава нейното стабилно и силно присъствие в Европейския югоизток и доказва жизнеспособността на институциите ѝ. Статистиката като област на човешкото познание и дейност отмерва неумолимия възход на социално-икономическите показатели на държавата, на образователното ниво на обществото и на напредъка в културните стремления в този период. Тя методично извършва своите наблюдения върху демографията и икономиката на страната и информира вътрешните и международните фактори. През 1932 г. сп. „Статистика“ като орган на Главна дирекция на статистиката публикува обширна социално-икономическа студия със заглавие „Южна Добруджа“, в която са отразени всички показатели на областта за времето до 1913 г., когато тя е отстъпена на Румъния. Автор е Н. Михайлов. Информационното богатство, което съдържа тази студия, прави чест на българските статистики със своята изчерпателност, пунктуалност, обективност и достъпност. През 2020 г., когато статистиката в България отбелязва своята 140-годишнина, тя обръща поглед към постиженията на предците си и дава възможност на днешните поколения да се запознаят с професионализма им. Настоящата ретроспекция на студията за Южна Добруджа е по повод 80-годишнината от подписването на Крайовската спогодба, която беше отбелязана на 7 септември 2020 година. Целта не е да се наранят историческите чувства на друг народ и друга държава, а да се покаже статистиката като безпристрастен измерител, чиито данни е нужно да бъдат вземани под внимание при всички големи решения в международния живот.

I. Територия и селища

През 1913 г. територията на Южна Добруджа е 7 525.4 кв. км между р. Дунав на запад, Черно море на изток, българо-румънската граница на север и жп линията Русе - Варна на юг. Селищата са 394, от които 5 града и 389 села, разпределени в 5 административни околии - Балчик, Добрич, Курт Бунар (от 1940 г. преименуван на гр. Тервел - бел. авт.), Силистра и Тутракан. Изчислено върху общия брой на населените места в Царство България, отстъпените градове представляват 6.25%, а селата - 7.88%. Гъстотата на населението в областта отговаря на средната гъстота на населението в цялата страна. Застроената площ в урбанизираните места е малко по-малко в сравнение с останалите земи, като тук тя се равнява на 224.9 постройки на населено място при 248.7 за България.

Интересно е сравнението между процентите на постройките и населението - на Румъния са отстъпени 7.1% постройки и 6.5% население.

II. Население

Според преброяването от 1910 г. жителите на Южна Добруджа са 282 007 и представляват 1/15 от населението на Царството. Разпределението по етнически състав е следното:

Народност	Жители - брой	Относителен дял - %
Българи	134355	47.6
Турци	106568	37.8
Роми	12192	4.3
Татари	11718	4.2
Румънци	6348	2.3
Гагаузи	4912	1.7
Арменци	1784	0.6
Евреи	720	0.3
Гърци	628	0.2
Други	2752	1.0
Всичко	282007	100.0

Данните в таблицата ясно показват, че българският етнически елемент е почти половината от цялото население на областта и че с изключение на турската група останалите представляват незначителни процентни величини. Градското население в областта е 50 000 (17.7%), а селското - 232 007 (82.3%). Разпределението на населението в петте града е следното:

Градове	Жители
Добрич	17146
Силистра	11646
Тутракан	10490
Балчик	6616
Каварна	4102
Всичко	50000

По социално-икономически показатели тези градове са едни от най-бързо развиващите се населени места в България. Темповете, с които нараства населението в тях, доказват това. Общото увеличение на населението в Царството от 1887 до 1910 г. е с 36.1%, а в градовете на Южна Добруджа - с 39%. Особено голямо е увеличението в Каварна, Добрич и Балчик. Градът с най-малко увеличение на жителите е Силистра, но това се дължи на силната турска емиграция.

Народностите в отстъпените градове се разпределят, както следва:

Народност	Жители - брой	Относителен дял - %
Българи	24484	49.0
Гагаузи	1158	2.2
Турци	11626	23.3
Татари	3600	7.2
Роми	2280	4.6
Румънци	4346	8.7
Други	2506	5.0
Всичко	50000	100.0

Селското население на областта е 232 007 души и средно на едно село се падат 596 жители. В зависимост от народността разпределението е следното:

Народност	Жители - брой	Относителен дял - %
Българи	109847	47.3
Гагаузи	3754	1.6
Турци	95080	41.0
Татари	7984	3.5
Роми	9912	4.3
Румънци	2013	0.8
Други	3417	1.5
Всичко	232007	100.0

Съотношението между градското и селското население в областта по народности е:

(Проценти)

Народност	Градско население	Селско население	Всичко
Българи	18.4	81.6	100.0
Турци	10.9	89.1	100.0
Татари	31.1	68.9	100.0
Роми	18.7	81.3	100.0
Румънци	68.3	31.7	100.0
Други	42.4	57.6	100.0

III. Образование

1. Училища, учители, ученици

В сравнение с останалите балкански държави до 1913 г. България държи първото място в образователно отношение. Развитието на образователното дело, грамотността и образоваността на населението е равномерно разпределено по цялата територия на страната. Ето защо и Южна Добруджа не прави изключение. В областта общият брой на училищата, издържани с държавни или частни средства, е 559. В тях преподават 899 учители на 34 432 ученици. За Царството числата са: училища - 5 400, учители - 13 461, и ученици - 520 818. При съпоставянето на тези данни се вижда, че Румъния получава 10.4% от училищата, 6.7% от учителите и 6.6% от учениците на България. Ако вземем под внимание факта, че на Румъния са отдадени 6.5% от населението на Царството, то процентът на училищата, учителския персонал и учениците е по-голям. Следователно по отношение на образователната дейност държавата ни губи повече, отколкото съответства на изгубеното население.

Наблюденията на статистиката в сектора на образованието показват, че тогавашните народностни групи изпращат децата си в училища, които отговарят на техния етнически или религиозен профил:

Училища	Брой	Относителен дял - %
Български	269	48.1
Турски	251	44.9
Татарски	33	5.9
Арменски	3	0.5
Еврейски	1	0.2
Немско-протестантски	1	0.2
Липовански ¹	1	0.2
Всичко	559	100.0

В зависимост от броя на жителите от всяка народност на 1 000 жители се падат между 1.4 и 2.9 училища.

Учителският персонал в областта е разпределен по следния начин:

Училища	Учители - брой	Относителен дял - %	Учители средно на едно училище
Български	561	62.4	2.1
Турски	290	32.3	1.2
Татарски	40	4.4	1.2
Арменски	5	0.6	1.7
Еврейски	1	0.1	1.0
Немско-протестантски	1	0.1	1.0
Липовански	1	0.1	1.0
Всичко	899	100.0	1.6

¹ Липованските училища са екзотичен елемент в българската образователна система. Те съществуват, за да удовлетворяват потребностите на малцинство от руски произход, което се преселва в българските земи след 18-и век. По това време руският патриарх Никон провежда църковна реформа, в резултат на която сред руските православни се появяват т.нар. старообрядци. Това са хора, които отказват да приемат въвеждането на новия обред в църковната дейност на Руската православна църква и постепенно биват прогонвани от земите си. Голямо тяхно преселение е регистрирано в Северна Добруджа, но има и такива, които преминават Дунав. Макар и малобройни, те ревностно държат на религиозната си принадлежност и отказват да посещават българските православни училища. Липованско училище в Южна Добруджа има в с. Татарица, което днес е част от гр. Айдемир (бел. авт.).

Учениците в Южна Добруджа са 34 432. Разпределението им според училищата, които посещават, е:

Училища	Ученици - брой	Относителен дял - %	Ученици средно на едно училище	Ученици средно на един учител	Ученици на 100 жители - брой
Български	20591	59.8	77	37	148
Турски	11821	34.3	47	41	111
Татарски	1828	5.3	55	46	158
Арменски	120	0.3	40	25	67
Еврейски	21	0.1	21	22	29
Немско- протестантски	22	0.1	22	21	-
Липовански	29	0.1	29	29	-
Всичко	34432	100.0	62	38	122

Училищата на територията на областта са: 6 държавни, 216 общински и 337 частни. Частните училища принадлежат на религиозни или етнически организации. По-голямата им част са на мохамедански религиозни формации. От българските училища частни са само 47. Всички инородни училища съгласно Закона за народната просвета се третираат като частни. Тяхната издръжка не тежи на административните разходи на държавата, а се финансира от чуждестранни мисии и религиозни общества. Държавата ги покровителства и понякога ги субсидира. Данните показват, че най-посещавани са държавните и общинските училища. Средно на училище в общинските училища се падат по 89 ученици и 2.2 учители. В държавните училища броят на учениците е приблизително същият, но учителите са средно 5.2. Като цяло картината на броя на учебните заведения, учителите и учениците показва, че училищата са добре посещавани, а също и че стремежът към получаване на образование у населението е много висок и че държавата полага необходимите грижи да бъдат предоставяни образователни услуги.

В зависимост от вида образование училищата също така са и профилирани:

Видове училища	Училища	Учители	Ученици	Учители средно на едно училище	Ученици средно на едно училище	Ученици средно на един учител
Общообразователни	549	868	33939	1.6	62	39
Педагогически	1	11	149	11.0	149	15
Земеделски	2	8	58	4.0	29	7
Домакински (икономически)	6	11	253	1.9	42	23
Професионални	1	1	33	2.0	33	11
Всичко	559	899	34432	1.3	62	38

Според образователната степен те са:

Училища	Брой	Относителен дял - %
Детски (предучилищни)	3	0.5
Първоначални	529	94.6
Нисши (прогимназиални)	26	4.7
Средни	1	0.2
Всичко	559	100.0

Интересни са данните за включването в образователния процес на децата според пола им. Числата показват, че присъствието и на двата пола е приблизително еднакво, с лек превес на мъжкия пол. Това е така, защото сред мюсюлманската общност интересът към образоването на момичетата не е особено голям - в българските училища съотношението е 11 243 момчета на 9 383 момичета, докато в турските е съответно 6 624 на 5 197. Най-висок процент момичета посещават арменските училища, а в липованските и еврейските няма нито едно.

Данните за обхвата на децата в образователната система са за 1905 година. Според тогавашния Закон за народната просвета всички деца на възраст от 7 до 14 години, които имат българско поданство, са задължени да посещават училище. Съпоставянето на данните показва, че в Царство България 61.9% от децата посещават училище, докато в Южна Добруджа този процент е 66.2%.

В резултат на целенасочената политика по образование на населението, полаганите грижи както от държавата, така и от частни организации и убедеността на жителите на страната в необходимостта от знания и умения грамотността в цялата територия на Царството достига сериозни висоти. Най-ясно това се вижда от изследването на грамотността сред новобранците. (В България по това време съществува задължителна наборна военна служба - бел. авт.) На 100 новобранци грамотни са били 47.3% през 1897 г., 61.1% през 1900 г., 74.7% през 1905 г., 77% през 1908 г. и 79.2% през 1909 година. Неграмотните по-често са се срещали сред небългарския елемент от поданиците. За сравнение, трябва да се отбележи, че в Румъния, Сърбия, Гърция и Турция грамотността е на по-ниски нива в този период. В Южна Добруджа процентът на грамотните е по-малък, отколкото в останалите територии - към 1905 г. в цялата държава грамотни са 27.9%, а неграмотни - 72.1%, докато в областта те са съответно 20.5 и 79.5%.

IV. Земеделие

1. Обработваема земя

Обработваемата земя на Южна Добруджа е 6 640 885.4 декара и представлява 8.3% от тази на Царството. Най-много е в Силистренска и Курт Бунарска (Тервелска) околия - повече от 18 000 декара, а най-малко - в Добричка - средно 15 000 декара.

Според вида на културите, които се отглеждат върху земята, резултатите са:

Категория обработваема земя	Парцели - брой	Декари	Относителен дял - %	Средна големина на един парцел - дка
Ниви	318931	4532499	68.3	14.2
Ливади	1900	13149	0.2	6.9
Зеленчукови градини	983	5246	0.1	5.3
Овощни градини	353	1	0.0	3.3
Лозя	25301	42729	0.6	1.7
Мери и пасища	431	280982	4.2	651.9
Сазлъци (места, обрали с тръстика)	13	1362	0.0	104.8
Гори	1614	1711216	25.8	1060.20
Други	1996	52548	0.8	26.3
Всичко	351522	6640885	100.0	18.9

Земята в Южна Добруджа е преди всичко частно притежание и това се вижда много ясно от данните за преотстъпената земя на Румъния - общо 47 409 притежания, 46 463 от които частни. На едно притежание в Царството се падат 10.6 парцела, а в областта - 7.4. Превърнато в декари, това са 49.6 дка в Царството и 140.1 дка в Южна Добруджа. Това означава, че земеделието тук е много по-окупнено отколкото в останалите части на страната.

Дългогодишните наблюдения върху характера и тенденциите в поземлената собственост в България водят до извода, че само в Южна Добруджа едрата поземлена собственост е добре развита, трайна и не претърпява модификации. В останалата територия на Царството едри земевладения практически липсват и има постоянна динамика в дребната и средната собственост.

2. Земеделски инвентар

Окрупненото земевладение води и до по-висока степен на наличие и използване на земеделски инвентар, както и до по-добро оползотворяване на земните блага.

Основна сила в този период е живият инвентар - работният добитък:

(Брой)

Работен добитък	В Южна Добруджа	Общо в Царството
Биволи и биволици	11339	167424
Волове и крави	81549	866143
Коне и кобили	46888	225982
Всичко	139776	1259549

Общият брой на добитъка в областта е: 71 047 коня, 498 мулета, 3 022 магарета, 812 490 овце, 106 237 кози, 24 544 свине, 622 263 кокошки, 55 182 гъски, 12 886 пуйки, 18 608 патици, 26 025 пчелни кошера по старата система и 1 842 по новата система.

Мъртвият инвентар е значително количество:

Конски кола - 18 727;

Волски кола - 23 542;

Орала - 17 240;

Плугове - 16 524;

Сеячки - 496;

Жетварки - 2 247;

Вършачки - 255;

Други машини - 2 985.

3. Земеделско производство

Резултат от по-интензивното стопанисване на земята са и значителните добиви от отглежданата реколта.

Зърнените култури (пшеница, ръж, ечемик и др.) се отглеждат на 266 417 декара през 1909 г., на 282 799 декара през 1910 г. и на 278 455 декара през 1911 година.

Средногодишните добиви са 275 890 квинтала². На първо място по засети площи е пшеницата с 55.2%, следвана от ечемика с 18.0%.

Всички тези данни от земеделската статистика показват, че с преотстъпването на Южна Добруджа България търпи значителни загуби в земеделското си стопанство.

V. Промисленост и търговия

1. Индустрия

Статистиката от онова време наблюдава в сектора „Индустрия“ единствено насърчаваните от държавата производства. Тук не влизат производството на обувки, облекло и тоалетни принадлежности, печатарството, книговезството, транспортните индустрии, млекарството, сиренарството и др., които използват животински продукти в производството.

В разглеждания период в Южна Добруджа има:

1 производство на машини и желязолеене в Балчик;

1 производство на брашно в Балчик;

1 производство на керамични изделия в Добрич;

1 производство на мебели в Добрич;

1 производство на брашно в Добрич;

1 производство на ламаринени и железни изделия в Силистра;

1 производство на брашно в Силистра и околията.

И тук се забелязва тенденцията за окрупненост в предприятията, както е и при земеделската земя. Двигателната сила, използвана в производството, се пресмята на 712 к.с., а средно заетите лица са 226 работници. През 1911 г. насърчаваната индустрия е закупила сурови материали за 3 485 278 лв., а е произвела стоки за 4 307 176 лева. Реализираната продукция е за 3 733 310 лв., от които 2 013 006 лв. са от продажби на чуждестранни пазари.

За силното развитие на индустрията в този край говорят следните данни: през 1909 г. фирмите са четири с 561 000 лв. капитал и с производство за 1 106 000 лв., а през 1911 г. са 11 с капитал 2 574 000 лв. и производство за 4 308 000 лева.

² Един квинтал е равен на 100 килограма.

2. Търговия

Стопанските загуби на България от преотстъпването на Южна Добруджа се измерват не само в земеделското и индустриалното производство. Особено чувствителни са те в областта на търговията, защото тук се намират четири пристанища - две на Дунав и две на Черно море. Митническите пунктове, които преминават в румънско владение, са 16% от всички налични в България, а пристанищата - 22.2%. Вносната търговия губи около 1.5%. Всъщност при вноса тези пристанища не играят ключова роля, но тяхното значение е особено голямо като износни пунктове. През тях минават 17.91% от износа на Царството. Особено място заема балчишкият пристанищен и митнически пункт. Втори по значение е силистренският. Тези пристанища и митници са средоточия на износа на зърнени храни, който е от основно значение за бюджета на страната. През 1910 г. в пристанището на Балчик са пристигнали 519 кораба, а в пристанището на Каварна - 281. В Силистра корабите са 1 101, а в Тутракан - 935.

В Балчик са разтоварени 8 644 т стоки и са слезли 1 403 пътници. В Силистра разтоварените стоки са 14 881 т, а пътниците - 15 960.

Изводът от статистическите данни е, че в четирите пристанища на Южна Добруджа се разтоварват 6.8% от всички стоки в България и слизат 8.5% от всички пътници.

3. Кредитни учреждения

На територията на Южна Добруджа до 1913 г. оперират две банкови институции - Българската народна банка (БНБ) и Българската земеделска банка. Първата няма свои клонове, а извършва дейността си чрез банкови агентства, а втората има 9 клона. Отделянето на областта от България води до загуби и за кредитния сектор. През 1911 г. БНБ е реализирала 68 607 операции на стойност 246 247 000 лв. и е получила 309 069 лв. печалба, а Земеделската банка - 56 285 операции за 309 098 000 лв. и 723 184 лв. печалба.

Освен тези две банки дейност са осъществявали и 13 акционерни предприятия от финансовия сектор. Техният капитал е 4 650 000 лв., а чистата им печалба - 375 186 лева.

Отнемането на Южна Добруджа от България съгласно Букурещкия мирен договор от 1913 г. нанася трудно поправими щети на държавата. Загубите се измерват както в територия, така и в население. Комбинирането им всъщност ощетява националния капитал в земя, индустрия, търговия, образование, култура и традиции. България е наказана за недалновидната си политика на Балканите. Всички тези заключения не звучат безпочвено, защото са подкрепени от неумолимите данни на статистиката. Тя отмерва само и

единствено с математическа точност развитието напред и нагоре или обратно - назад и надолу.

В първите десетилетия на XXI век Европейският съюз и България като част от него подариха на континента мирно историческо време. Време, в което може да се гради и надгражда. Време, в което статистиката да измерва напредък, а не да брой загуби в материална и човешка сила. Ето защо с отпавен с надежда поглед в бъдещето 140-годишната българска статистика отгръща страниците на миналото единствено за да напомни за своя професионализъм както преди, така и занапред.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

Мичев, Н. (2005). Речник на имената и статута на населените места в България 1878 - 2004, София.

Тримесечно списание на Главна дирекция на статистиката (1932). Книга I и II.
<https://treasures.zonebg.com/dict.htm>.